

DRUŠTVO POVJESNIČARA UMJETNOSTI HRVATSKE OD SDPUJ DO CIHA

RADOVAN IVANČEVIĆ

Nekih fenomena stvarnosti i života posljednjih triju godina, koji su važan sastavni dio povijesti i sudbine kulturne baštine u Hrvatskoj i naše brige o njoj, ne samo da prije nije bilo, nego ih nismo mogli ni u mašti predvidjeti u dimenziji, ni zamisliti po brutalnosti.¹ O zbivanjima 1991.-1993. iznijet ću ovdje samo neke temeljne naznake iz aspekta povjesničara umjetnosti i objaviti mali dio građe za buduću povijest Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske ili, točnije, uloge naše struke u suvremenoj povijesti.

Nakon izglasavanja samostalnosti Republike Hrvatske započeo je teroristički rat JNA i srpskih terorističkih grupa protiv Hrvatske, na njezinu tlu. Tu povijesnu činjenicu mi historičari - bez obzira na našu užu specijalizaciju povjesničara kulture i umjetnosti - moramo promatrati i s teorijskog i s metodskog stanovišta.

Lako je pisati povijest nakon što se ona već "dogodila". Što više vremena prođe, to je više istraženih dokumenata i svjedočenja, to su brojnije analize pojedinih tema i sintezni prikazi povijesnih pojava i zbivanja iz različitih aspekata. Interpretacija suvremenih pojava oduvijek je bila najteža kušnja povjesničara.

Na razumijevanju i tumačenju svoga doba - dakle povijesti koja se tek "odvija" pred njegovim očima i traje uz njega - povjesničar provjerava i sebe i struku. Ako je povijest znanstvena disciplina - kao što mislimo da jest - onda se povjesničar ne bi smio ograničiti samo na interpretaciju "post festum", nego bi podjednako morao nastojati zadovoljiti kriterije znanstveno utemeljenog tumačenja zbivanja u toku. Suvremena stvarnost jedino je područje gdje povijest postaje egzaktna znanost. Suvremena su zbivanja za provjeru metode adekvatna laboratorijskom eksperimentu u prirodnim znanostima: poznavajući sile koje djeluju i elemente koji sudjeluju u eksperimentu istraživač postavlja znanstveno utemeljenu hipotezu rezultata. Za nekoliko dana, mjeseci ili godina može provjeriti koliko je bio u pravu. Naprotiv, kad je sve gotovo, historičar redovito tumači historiju po onim komponentama koje su relevantne za rezultat, a ne uzima u obzir sve koje su sudjelovale, pa se time često oduzima historiji uloga učiteljice struke, a pogotovo davno obećana joj privilegija da bude učiteljicom života.

Oduvijek sam zastupao tezu kako je malo vjerojatno da bi netko

tko nije dubinski involviran u svoje doba, tko ne razumije (čak ni) suvremenost, mogao razumijeti i znao tumačiti povijest: nedostaju mu osnovni komparativni parametri da uspostavi relaciju između "mrtvog slova" arhivskih izvora i dinamike životnih tokova koji su ih oblikovali, ili, na našem specijalnom području, između umjetničkog djela i živih djelotvornih sila koje su sudjelovale u njegovu formiranju. Jedan od tvrdih kamenova kušnje za hrvatske povjesničare umjetnosti bio je i rat 1991.-1993. Sudbina je htjela da prvi europski rat nakon 1945. godine započne baš kod nas, u Hrvatskoj.²

DPUH I RAT 1991. GODINE

Jesmo li kao povjesničari razumjeli suvremenu stvarnost rata protiv Hrvatske 1991.-1993.? Jesmo li spoznali uzroke i posljedice, razlučili sile koje pokreću zbivanja od onih što ih ostvaruju? Kada smo i kako reagirali? Je li naš odnos prema povijesti "u toku" bio znanstveno utemeljen, a naše djelovanje humanistički motivirano i moralno opravdano?

Vjerujući da su to pitanja koja će se trajno postavljati i da će naši kolege povjesničari umjetnosti u idućem mileniju pružiti cjelovitiji odgovor, osjećam svojom dužnošću - kao predsjednik Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske - da izvjestim o nekim akcijama i komentiram neka reagiranja, a od nepreglednog broja objavljenih tekstova i pisama, te predavanja koja sam na tu temu održao u zemlji, Europi, SAD i Kanadi, smatram nužnim objaviti i komentirati barem tri dokumenta, što sam ih pisao u ime Društva: apel protiv destrukcije spomenika u Hrvatskoj (29.VII.1991.), ostavka na mjesto predsjednika Saveza društava povjesničara umjetnosti Jugoslavije (22.IX.1991.) i pismo društvima povjesničara umjetnosti ostalih republika SFRJ (26.IX.1991.).

Rat je započeo u srpnju, a prvi apel Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske bio je objavljen već u kolovozu.³ Bio je to tekst koji sam napisao tjedan dana prije no što je objavljen i, nakon privole kolega-članova, potpisao ga u ime Predsjedništva Društva. Već u tom prvom tekstu obratili smo se svjetskoj javnosti s molbom za pomoć u radu na obnovi kulturnoga blaga Hrvatske. Nekim formulacijama naš apel nadilazi brojna kasnija (nažalost i

sadašnja) lutanja, neodlučnosti i promašaje pojedinih naših odgovornih faktora i službenih medija na štetu Hrvatske i njenih građana.⁴

RASAP SAVEZA DRUŠTAVA POVJESNIČARA UMJETNOSTI JUGOSLAVIJE

Kad sam doznao da je srpska artiljerija, nakon što je danima granatirala hrvatska obalna naselja i gradove od Zadra do Dubrovnika, probila kupolu šibenske katedrale (18.IX.1991.), odmah sam zatražio izvanredan nastup na televiziji. To mi je bilo omogućeno četiri dana kasnije kada sam u znak protesta dao ostavku na mjesto predsjednika Saveza društava povjesničara umjetnosti Jugoslavije.⁵

U svom nastupu na zagrebačkoj televiziji, uz kratku definiciju europske vrijednosti i svjetske unikatnosti šibenske katedrale, objavio sam i obrazložio svoju neopozivu ostavku na mjesto predsjednika Saveza društava, istaknuvši da nitko od povjesničara umjetnosti SFRJ i nijedno od pet republičkih društava nisu dosad reagirali na destrukciju hrvatske kulturne baštine. "Možete li zamisliti da nam se niti jedno društvo iz Jugoslavije nije obratilo ni najmanjim retkom bilo da nam izrazi svoju solidarnost, bilo da nas pita kako da nam pomogne. Na ovom primjeru sasvim je evidentno da ova zajednica predstavlja doista nešto trulo i da se ovaj jugoslavenski kadaver ne može održati nikakvim umjetnim načinom." Bio je to samo još jedan od dokaza da nemamo, dakle, ništa zajedničko, kad ne dijelimo sudbinu, čak ni u najtežim trenucima u toj državnoj zajednici.⁶ Nastavio sam: "Najnepojmljivije je da nam se nije javilo srpsko društvo, koje je i inače moralo protestirati, jer se mnogo toga radi u ime srpskog naroda, a nepojmljivo je da nije protestiralo i stoga što čitav teret buduće ljage pada na taj narod, kojeg su njegovi intelektualci, a prvenstveno humanisti, dakle povjesničari umjetnosti, morali zaštititi boreći se protiv ove političke paranoje.

Kao predsjednik SDPUJ dajem, dakle, neopozivo svoju ostavku, a o odnosu DPUH, prema Savezu društava odlučit će naše Predsjedništvo i Skupština koju ću nastojati u što skorije vrijeme sazvati.

Točka na "i" u čitavoj toj destrukciji je napad na šibensku katedralu. I onome koji doista ništa ne zna o povijesti umjetnosti, i onome koji ništa ne zna o Hrvatskoj, u čitavom svijetu poznato je nekoliko naših izuzetnih spomenika. Sigurno da je to Dubrovnik kao ambijentalna cjelina, sigurno da je to Dioklecijanova palača u Splitu i odmah na trećem mjestu to je šibenska katedrala; jedinstveni spomenik izgrađen isključivo od kamena bez ikakvog drugog vezivnog materijala. Ploče, koje gledate izvana kao krovnište, istodobno su svodovi iznutra. Izuzetni primjer genijalne montažne metode ogromnih blokova Jurja Dalmatinca, završio je

Nikola Firentinac tijekom 15. i 16. stoljeća. Taj spomenik je kao domino: budući da nigdje nije vezan, ako se negdje zadre, može se srušiti, kao što se ruše domine poslagane jedna na drugu. Spomenik koji je vrhunac čovjekova stvaralaštva i duha, spomenik koji je kao kristal sazdan od kamena i koji živi u svijesti svakog kulturnog Europljanina, i većeg dijela čovječanstva...napadnut je od nekih troglodita, koji, nažalost, po razini svoje svijesti nisu izišli iz pretpovijesti, ali vladaju suvremenom tehnologijom. Blaženo vrijeme prethistorije, kad su ljudi raspolagali samo lukovima i strelicama, i nisu mogli učiniti toliko štete, koliko mogu danas.

Da na uništavanje šibenske katedrale nitko iz drugih republika Jugoslavije nije reagirao to zapravo dokazuje da je zaista dosta! Vrijeme je da se rastanemo.

Ako se jednom budemo ponovo sastajali, to će biti na sasvim drugim temeljima, gdje će se zaista uvažavati vrijednost, značenje, individualitet i integritet Drugoga." Time sam završio.

Na funkciju predsjednika bio sam izabran na Petom - a sada mirno možemo reći i posljednjem - kongresu povjesničara umjetnosti Jugoslavije, koji smo bili organizirali u Zagrebu 23.-26. lipnja 1988. godine. Nastojali smo maksimalno, rekao bih iznad svojih stvarnih mogućnosti, iskazati gostoprimstvo našim kolegama iz drugih republika. Sve referate i priloge s Kongresa objavili smo već u narednom opsežnom broju časopisa Peristil.⁷ Spomenimo, usput, da Društvo povjesničara umjetnosti Bosne i Hercegovine nije ni do 1991. bilo objavilo referate s prethodnoga IV. kongresa, održanog u Sarajevu 1986., iako su tamošnji kolege bili preuzeli jednaku obvezu, kao i mi za zagrebački kongres.⁸

Budući da nijedno od ostalih pet republičkih društava povjesničara umjetnosti Jugoslavije nije podiglo svoj glas protiv destrukcije kulturne baštine Hrvatske,⁹ poslao sam 26.IX.1991. svim društvima pismenu obavijest o svojoj ostavci na funkciju predsjednika Saveza (takvih!) društava uz opširnije obrazloženje.

Međutim, istini za volju treba reći da su istodobno kolege iz Slovenije već bili objavili svoj energičan prosvjed, samo do nas nije stigao na vrijeme,¹⁰ a i kolege iz Bosne i Hercegovine izrazili su svoju solidarnost s Hrvatskom.¹¹

DRUŠTVO ISTORIČARA UMETNOSTI SRBIJE 1991.-1993.

No i nakon toga, iako je u međuvremenu čitav (civilizirani) svijet ovako ili onako prosvjedovao protiv uništavanja kulturnih dobara ili izrazio sućut prema žrtvama u Hrvatskoj, od ostalih republičkih društava povjesničara umjetnosti bivše Jugoslavije nismo do danas primili ni jednu jedinu riječ. Kao što sam bio istakao u obrazloženju svoje ostavke, posebno smo od društava (ili pojedinih članova) Srbije i Crne Gore očekivali bilo kakav dopis kao izraz

protesta ili iskaz solidarnosti, budući da je agresija na Hrvatsku počinjena u ime njihove zemlje (pa time i njihovo dok se ne ograde). Nadali smo se da će - ako već nisu iz *univerzalno humanističkih* pobuda podigli glas protiv terorističkih akcija YU-armije i srpske vojske u Hrvatskoj, što bi bilo logično - barem iz *profesionalno kulturnih* pobuda u svojoj sredini objavili energičan i nedvosmislen prosvjed protiv destrukcije spomenika kulture i čitavih povijesnih ambijenata u Hrvatskoj. Zaprepašujuća pasivnost prema destrukciji hrvatske kulturne baštine - pa čak i baštine Srba u Hrvatskoj, koja je stradala od istih yu-armijskih granata! ¹² - značila je prešutno podupiranje agresije, kad (ako) je ona u "interesu" vlastitog naroda (odnosno kad nije vlastita koža u pitanju). To se, uostalom, već dosadnom upornošću ponavlja u historiji. Da ne spominjemo, zasad, pojedince "iz struke" u Srbiji koji nisu samo pasivno dopuštali, nego su i aktivno poticali ideologiju srpskog nacionalšovinizma, koji je bio glavni pokretač kasnijih katastrofalnih zbivanja.

Bilo je to tim poraznije što su i neke grupe građana i pojedinci iz Beograda, izvan naše struke, protestirali protiv razaranja spomenika kulture. Međutim, taj bijedni i blijedi javni protest protiv destrukcije Dubrovnika bio je utoliko sramotniji što je značio zapravo potporu Miloševićevoj politici Velike Srbije; bio je to plačni glas za "srpskim" Dubrovnikom (iako, kao i obično, pod etiketom "jugoslovenskog").

Samo prešutnim povlađivanjem teroru i destrukciji može se, također, objasniti zašto vandalska granata na kupolu šibenske katedrale - na koju ipak (barem se nadam) nema srpskih pretenzija, kao što ih ima na Dubrovnik - nije izazvala nikakvu reakciju povjesničara umjetnosti iz Beograda i Srbije. A taj događaj, nabijen simboličkim značenjem, bio je, vidjeli smo, neposredan povod i mojoj ostavci i protestu slovenskih kolega.

Umjesto Srba, objavili su, međutim, prosvjed protiv destrukcije kulturnoga blaga ugledni engleski povjesničari umjetnosti, arheolozi, arhitekti i umjetnici. Ali zbog načina kako je prosvjed bio sročćen, ne razlikujući zlikovca od žrtve, smatrao sam pitanjem časti da ga odbijemo. Na njihovu neodređeno sentimentalnu žalopojku "protiv razaranja kulturnih spomenika u Jugoslaviji",¹³ odgovorio sam drsko i cinično: "Nema rata u Jugoslaviji! Ako brinete za Jugoslaviju, možete mirno spavati s pet šestina svoje savjesti: od svih šest jugoslavenskih republika, rat je samo u *Hrvatskoj*, uništava se samo *hrvatsko* kulturno blago!"¹⁴

U doba kada su rat i granatiranja, miniranja i bombardiranja, razaranja, krv i smrt, siročad i invalidi, izbjeglice i beskućnici preplavili Hrvatsku, a u Srbiji - koja je izazvala, a potom organizirala i provodila agresiju - *nije pao ni jedan krijep s krova*, da ne govorim o kapi krvi, ta briga svijeta za "jugoslavensku zajednicu bratskih naroda" tjerala nas je u očaj i izluđivala. Kasnije smo navikli. Reprizu toga na

Berlinskom kongresu povjesničara umjetnosti svijeta, pola godine kasnije, dočekao sam već s ironijom i porugom.¹⁵

XIX. KONGRES CIHA - BERLIN 1992.

Nakon moje ostavke na mjesto predsjednika Saveza slijedila je odluka Predsjedništva Društva povjesničara umjetnosti Jugoslavije (SDPUJ). A nakon međunarodnog priznanja Hrvatske i njezinog primanja u UN, otvorena je mogućnost da samostalno, bez beogradskog patronata, kao *hrvatsko* Društvo nastupimo u Europi i svijetu. U ime DPUH poslao sam mnogim društvima povjesničara umjetnosti i srodnim društvima u Europi i Americi, a i brojnim istaknutim pojedincima, dopis o razaranjima u Hrvatskoj s molbom za pomoć. Dobili smo mnogo odgovora, na što sam svima zahvalio, a s nekima i nastavio dopisivanje.¹⁶ Kao rezultat tih kontakata, iako nismo imali namjeru sudjelovati na Kongresu CIHA, dobio sam osobno poziv od predsjednika njemačkog društva prof. dr Thomasa W. Gaehtgensa da kao njihov gost prisustvujem XIX. kongresu CIHA 15.-20.VII.1992. u Berlinu.¹⁷ Na Kongresu, na kojemu je Gaehtgens izabran za predsjednika svjetske organizacije, nije mi, nažalost, bilo omogućeno da nastupim s referatom, iako sam pokušao.

Bio sam, međutim, pozvan na sjednicu komiteta, gdje nam je ponudeno da naše društvo podnese zahtjev za prijem u CIHA i predloži svoga predstavnika (i zamjenika) u komitet. Budući da je srpska agresija u tom trenutku već harala Bosnom, pa nikome od kolega niti je bilo do putovanja niti su mogli iz svog sarajevskog kotla, ja sam - iako bez ikakva kontakta s njima i, naravno, bez ovlaštenja - u njihovo ime postavio zahtjev da i Društvo povjesničara umjetnosti Bosne i Hercegovine bude kao samostalno primljeno u CIHA, budući da je BiH bila tada već primljena u Ujedinjene narode.¹⁸

/Usput: je li uopće potrebno još jednom ponoviti nepisano pravilo koje je vrijedilo i za sva ostala međunarodna predstavništva bivše Jugoslavije, pa spomenuti, da je povjesničare umjetnosti SFRJ u CIHA dotada zastupala - kolegica iz Beograda./

Na moj zahtjev omogućeno mi je da na toj sjednici komiteta CIHA ukratko (stvarno ukratko: u sedam minuta) interpretiram opseg i značenje destrukcije spomeničke baštine u Hrvatskoj i ključne probleme obnove. Nakon toga, pročitana je radi odobrenja ranije pripremljeni tekst deklaracije kojom će Kongres CIHA protestirati protiv destrukcije spomenika kulture "u Jugoslaviji" (!). Skromno - jer sam bio gost, bez prava glasa - a tek s malo ironije, zamolio sam samo "neznatnu izmjenu" u cilju objektivnosti i jasnoće, naime, da se umjesto "u Jugoslaviji", protestira protiv destrukcije kulturnih dobara "u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini". S mnogo razumijevanja uvažio sam, iako nisam opravdao, oprez članova komiteta da se ne upuštaju u "političke" kvalifikacije, ali sam

energično osudio metodu "jugoslavenske uravnilovke" kad je riječ o razaranju, budući da nasuprot destrukciji u Hrvatskoj, već tada katastrofalnih razmjera, u Srbiji, na primjer, nije bio oštećen ni jedan jedini spomenik. Predlagao sam, ako se već izbjegava ime Hrvatska ili Bosna i Hercegovina u aktualnom državnompravnom smislu, da se ti nazivi tretiraju kao "geografski pojmovi", da se barem malo približe *locira* područje destrukcije, unutar bivše SFRJ. Sugerirao sam časnom skupu neka zamisle da je destrukciju hrvatskih spomenika izazvala neka "prirodna katastrofa", kao što je, na primjer, bila poplava Arna u Firenzi. Nitko pametan nije govorio ni pisao da se to dogodilo "negdje u Italiji", nego je uvijek jasno imenovana Firenza ili regija Toskana, i time jasno locirana katastrofa. Inzistirao sam da adekvatno tomu i destrukciju "na tlu bivše Jugoslavije", umjesto neodređenosti (ali bez ikakve političke konotacije!) treba barem samo malo "jasnije teritorijalno definirati: *na tlu Hrvatske i Bosne i Hercegovine*". Naposljetku, predlagao sam čak da zamisle kao da Hrvati *sami sebi uništavaju kulturnu baštinu* - samo da bi mogli optužiti "nedužne Srbe", kao što je to netko od agresora izvoljevao reći - i tada bi trebalo približe locirati *gdje* je šteta počinjena.

No, ni nakon četiri (!) čitanja "naglas" i pomna slušanja naizmjenično njihove i moje varijante, komitet ipak nije prihvatio čak ni te teritorijalno-geografske odrednice izjasnivši se za pojam "jugoslavenski" (sa 26:17 glasova, ako sam dobro zapamtio).

Ponovo ih dobro razumijemo: kad bi se reklo *gdje se to konkretno* "na tlu Jugoslavije" uništava kulturna baština, ne bi bilo teško zaključiti i *otkuda* se s tog istog "tla" puca i *tko to*, dakle, (kome) razara. Nato sam napustio sjednicu, iako su me pozivali da ostanem. Međutim, poslije sjednice mnogi su mi članovi prišli i izrazili osobno solidarnost s Hrvatskom i obećali pomoć i potporu svojih društava...

Na sjednici predsjedništva u Zagrebu mjesec dana kasnije izabrani su predstavnik i zamjenik DPUH u CIHA i potom je pismeno zatražen prijem u svjetsku organizaciju, za što nam je obećano da će biti riješeno na prvoj idućoj sjednici komiteta CIHA:

POJEDINAC I DRUŠTVO

Osim kronike Društva - odnosno DPUH i SDPUJ - potrebno je reći nekoliko riječi i o ulozi i problemu pojedinca.¹⁹ Pokušat ću to objasniti jednim dijalogom. Jedna srpska povjesničarka umjetnosti, koja je došla na Berlinski kongres CIHA 1992. iz Beograda, kad sam joj spomenuo da ne razumijem njihovu šutnju, uvjerala me kako se "ništa nije moglo" poduzeti protiv destrukcije spomenika i hrvatske kulturne baštine, zbog političke situacije u Srbiji. Odgovorio sam, prije svega, da takve situacije više nisu nove; zapadni Europljani kao i južni Slaveni poznaju ih i znaju napamet, a posebno historičari, jer se, unatoč prividnim varijantama,

monotono ponavljaju svakih nekoliko godina: 1928.-1933.-1941.-1945.-1947.-1968.-1971.-1991. itd.

Upravo zbog tolikih presedana savršeno je jasno što treba činiti i kako je dužan reagirati intelektualac u *svojoj* sredini (*hic Rhodos*). Ima povijesnih trenutaka kad se *poštenu* intelektualac mora angažirati, ma koliko to bilo nekomotno. Sretni su oni koje to ne zadesi, iako gotovo svaku generaciju povijest barem jednom stavi na kušnju. Redovito i više puta. A kada se to dogodi, treba shvatiti da je to trenutak zbog kojega smo sve do tada radili, jer će se, ma kako postupili (ili ne postupili) iz perspektive tog trenutka promatrati (i izgledati "pravo" ili "krivo") sve ostalo, prethodno ili buduće trajanje i djelovanje. U tim povijesnim trenucima intelektualac, prvenstveno povjesničar (privilegiran strukom da vidi bolje i jasnije od drugih), mora se javiti i javno opredijeliti za humanističke principe, za vrijednosti življenja. A one uvijek uključuju i poštivanje drugih i samodostojanstvo. Što se tiče "objektivnih uvjeta", ako nam je *doista stalo*, uvijek postoji mogućnost da se kritički oglasimo, damo svoj glas, na jedan od tri načina. Ili u svim dostupnim sredstvima javnih komunikacija (dok i ako ih ima) ili iz emigracije (ako nam je dostupna) ili iz zatvora (tada umjesto nas govori glas što se širi o nama). Za poštenog, odgovornog i moralno integralnog intelektualca četvrta mogućnost u prijelomnim i sudbinskim trenucima povijesti njegove sredine - ne postoji. Tek ako je ispunio jedan od tih uvjeta, odnosno iskusio jedan, dva ili sva tri, čovjek smije s punim pravom reći da je uistinu *sve učinio* što je mogao i znao ili da je "sve pokušao, ali nije se moglo". Sve su ostalo besramna izvlačenja.

Poznati i u svijetu priznati srpski arhitekt, Bogdan Bogdanović, *dokazao* je svojim primjerom da se i u jeku najvećeg terora uvijek *može* i da se čak usred miloševićevskog euforično šovinističkog Beograda (!) *moglo* trezveno i moralno reagirati. U svom intervjuu za HTV - što je bez obzira na sadržaj, samo po sebi, već pothvat za "glavu u torbi" - shvativši specifičnu i povećanu odgovornost intelektualca u *svojoj* sredini Bogdanović je, prije svega, odbio kritički komentirati događaje u Hrvatskoj, smatrajući to, s pravom, zadatkom hrvatskih intelektualaca ("svatko pred svojim pragom..."). Ali je o stanju i perspektivama u Beogradu i u Srbiji govorio kritičnije i oštrije nego što su to činili svi zapadni demokrati zajedno, a moglo bi se reći i jasnije nego mnogi naši političari. Budući da TV emisije mnogima izmaknu, treba ponoviti, da se zauvijek zapamti, da je na kraju razgovora, na pitanje može li se u toj beznadnoj situaciji išta učiniti protiv udružene yuarmijsko-srpsko-miloševićevske terorističke akcije i "vidi li ikakav izlaz" za dokidanje agresije na Hrvatsku, veliki arhitekt odgovorio potvrdno i izgovorio samo jedno ime: general Schwartzkopf. Predložio je, dakle, protiv kriminalnih vlastodržaca u *svojoj* zemlji - vojnu intervenciju, nalik onoj u Iraku!

Taj usamljeni primjer vrline, koju posljednjih dvjestotinjak godina

zovemo "građanska hrabrost", "građanska neposlušnost" i "intelektualno-moralni integritet", najteža je optužba svih onih srpskih intelektualaca koji su aktivno poticali ili pasivnošću podupirali terorističku vlast. Najteža optužba stoga jer je došla "iznutra", a ne izvana. Bogdanović je govorio za milijunsko gledalište iz samog srca *Otadžbine*, iz (nesuđene, ali nikad ne preimenovane) južnoslavenske *prestonice* Beograda.

Nije istina, dakle, da se "nije moglo". Moglo se. Potrebno je samo bilo da to netko zaista želi i smatra svojom dužnošću da se distancira od nacionalšovinističkog ludila, po svaku cijenu, bez obzira na komociju i oportunitizam. Dovoljno je bilo samo da, kao humanist, istinski mrzi teror, a kao intelektualac da iskreno prezire političko zaglupljivanje u nacionalnim razmjerima, kakvo se bilo razmahalo u Srbiji i traje do danas, upravo stoga što su brojni srpski intelektualci izdali svoj narod u povijesnom trenutku kad mu je najviše trebala objektivna i racionalna kritička distanca prema primitivnom nacionalnom mitu koji mu je lukavo podmetnut i kojim je perfidno zaveden od jednog pacijenta.²⁰

Kritika se u prvom redu odnosi na naše (bivše) kolege u Srbiji i Crnoj Gori, jer od povjesničara umjetnosti i kulture - dakle povijesti ljudske kreativnosti, za razliku od političke povijesti, koja po prirodi stvari proučava pretežno povijest čovjekove destruktivnosti - očekujemo s pravom u ovako sudbonosnim trenucima povijesne suvremenosti mnogo više nego od svih ostalih struka zajedno.

* * *

Godine 1991.-1993. bile su, dakle, i za DPUH prijelomne: od otcjepljenja iz Saveza društava Jugoslavije do neposrednog uključenja u svjetsku organizaciju povjesničara umjetnosti, kao što je navedeno i u podnaslovu: od SDPUJ do CIHA.

KAKO I ŠTO DALJE?

Spomenimo naposljetku još dvije važne činjenice. Prvo, u ratnom razdoblju velik broj povjesničara umjetnosti Hrvatske svojim je istupima u javnosti, nastupima na HTV i radiju, napisima u novinama i časopisima, intervjuima domaćim i stranim novinarima, pismima istaknutim pojedincima, dopisima u stranim novinama i periodici, predavanjima u zemlji i inozemstvu intenzivno i kvalificirano informirao o razaranju spomenika kulture, tumačio razloge, objašnjavao značenje i tražio pomoć međunarodne javnosti, institucija i pojedinaca. Drugo, velik broj kolegica i kolega uključio se aktivno u borbu za obnovu hrvatske spomeničke baštine u državnim i međunarodnim okvirima (od procjene šteta i analize metoda obnove, do razrade konzervatorskih i restauracijskih projekata). O svemu tomu trebalo bi barem sastaviti bibliografiju i prikupiti najosnovnije podatke. A kada se, jednom, iz

te opsežne građe pobroje sve te količine riječi koje su bile (i koje su) potrebne da bi se svjetskoj kulturnoj javnosti objasnili neki najelementarniji pojmovi, kao na primjer, da u Hrvatskoj žive (i) Hrvati ili da je obala Hrvatske, hrvatska (a ne jugoslavenska), s hrvatskim (a ne jugoslavenskim) gradovima, onda će našim potomcima u idućem mileniju možda biti jasnije u kakvu smo vremenu živjeli pri kraju ovog milenija i kakva nam je povijesna zadaća bila nametnuta.

Posebna je tema bila analiza i ocjena međusobnih jugoslavenskih, naročito srpskohrvatskih odnosa na znanstvenom području povijesti umjetnosti i pitanje koliko je, prije rata 1991., u srpskim znanstvenim radovima bila sadržana nacionalšovinistička komponenta, koja je bila ideološkom podlogom agresije i pripremom erupcije svekolike destruktivnosti.²¹ Smatram da bi neke od objavljenih priloga na tu temu, te još nekoliko sličnih temeljito argumentiranih priloga i studija, trebalo objaviti (pojedinačno ili možda u jednom tematskom i problemski sustavno pripremljenom zborniku) na jednom od svjetskih jezika da budu dostupni međunarodnoj znanstvenoj javnosti. S ciljem da našim kolegama u svijetu pruže objektivniju sliku o nama, ali također da, na našem primjeru, temeljitije raspravimo probleme utjecaje i *udjela ideologije i politizacije u znanosti* općenito, budući da je to, nažalost, trajna i univerzalna tema. Možda bi je trebalo svestranije obraditi na jednom simpoziju.

ŠAKALI NAD MRTVIM GRADOM

A što ćemo i kako ćemo nakon svega toga i nakon rata - ako on uopće prestane za našega vijeka - s našim istočnim susjedima iz struke? Naravno da nećemo prekinuti veze zauvijek i naravno da ćemo kao humanisti i znanstvenici raditi na obnavljanju stručnih i znanstvenih veza, kao što ih održavamo sa čitavim svijetom. Samo, da nam se ne bi ponovila nemila iskustva iz 1991.-1993. trebalo bi to raditi suvislo i *cum grano salis*.

Moj prijedlog. Društvo povjesničara umjetnosti trebalo bi, najprije, strpljivo da od društava Srbije i Crne Gore dobije odgovor na dopis DPUH od 26.IX.1991. godine. Kad ga dobijemo, Predsjedništvo DPUH ne bi trebalo čekati dvije, odnosno tri godine da odgovori - iako to svakome, normalno i sasvim pravedno, prvo padne na pamet, jer su toliko oni premišljali bi li odgovorili na naš ratni vapaj 1991. Trebalo bi, dakle, promptno napisati odgovor u kojemu bismo postavili tri uvjeta za ponovno uspostavljanje prekinute suradnje.

Prvo, da srpsko i crnogorsko društvo historičara umjetnosti, kao i vojvodanska sekcija društva, istraže i utvrde koji su njihovi članovi sudjelovali u pljački vukovarskog umjetničkog blaga i otpremi u Beograd ili Novi Sad.²² I to, nakon što je srpskojugoslavenska artiljerija, sa srpskog teritorija, a pod beogradskom komandom

razorila Vukovar, na hrvatskom teritoriju, pobila mnoštvo Hrvata i Srba u gradu u kojemu i za koji su se zajedno borili protiv srpske agresije od Srba posvojene armije bivše SFRJ, zajedno bili ranjavani i ležali u podrumima bolnice i zajedno ginuli, (što treba uvijek iznova isticati radi objektivnijeg razumijevanja dijalektike povijesti); kad je srpska armija okupirala grad, preostale je slobodoljubive građane pobila, zarobila ili protjerala. Drugo, trebalo bi zahtijevati da svi koji su u tome sudjelovali budu isključeni iz društava srpskih, crnogorskih i vojvođanskih historičara umjetnosti (ili njihova zajedničkog društva, ako opet pobijedi beogradski centralizam). Naposljetku, trebalo bi da nam srpsko društvo dostavi dokaze o svom zahtjevu da se tim izdajicama temeljnih principa naše humanističke struke sudi kao ratnim zločincima, zbog podupiranja i sudjelovanja u terorističkim akcijama (i to ne samo zbog odnosa prema Hrvatskoj, nego i zbog uvrede i moralne štete koju su u internacionalnim razmjerima tim svojim činom nanijeli svim sunarodnjacima Srbima i svojoj zemlji).

Podsjetimo: vukovarski muzejsko-pljačkaški slučaj (a riječ je o fondu od oko 35.000 muzejskih predmeta) može se u povijesnom kontekstu usporediti jedino s Hitlerovom pljačkom muzeja i kolekcija, nakon destrukcije i okupacije europskih zemalja u drugom svjetskom ratu i odvoženjem umjetnina u "centralni" Hitlerov muzej (čemu je adekvatan "savezni" Miloševićev, ma gdje bio). Tim međunarodno poznatim skandalom trajno je srozano u blato srpsko i vojvođansko Društvo historičara umjetnosti - odnosno, dok se javno i jasno ne distanciraju od pojedinaca, idejnih začetnika i izvršitelja toga gnusnog čina, koje sam u jednom predavanju nazvao "šakalima nad mrtvim gradom".

Kad DPUH dobije na svoj dopis potvrđan odgovor, trebalo bi ga pomno proučiti - ali opet ne za dvije godine, koliko, dosad, naši bivši kolege proučavaju naš dopis iz 1991. godine - i tek potom odgovoriti s prijedlogom za susret delegacija i ispitivanje mogućnosti budućih kontakata i suradnje našeg i njihovih društava.

Ovo je moj osobni stav, ne iznosim ga u funkciji predsjednika DPUH. Možda moj prijedlog neće prihvatiti Predsjedništvo DPUH, niti članstvo hrvatskoga društva. Ali, budući da nisam političar, ni državnik - pa da mogu kao oni, bez posljedica, pogaziti svoju riječ i najprije tvrditi da je nešto zločin i da je netko ratni zločinac, a potom, kao da se ništa nije dogodilo, s istom osobom ravnopravno pregovarati - ja od svoje ocjene i konzekvenci, za koje se zalažem iz humanističkih pobuda i metodskih razloga, neću odustati.²³

Mi nismo dužni da raspravljamo o ratnim zločinima općenito, iako nas na to navodi naše humanističko opredjeljenje, ali ne možemo izbjeći raspravu ni odgovornost, kad je riječ o ratnim zločinima na području kulturne baštine. Ne kanim, naravno, nikoga uvjeravati

da me slijedi, ali ako bi do ponovnog uspostavljanja odnosa sa srpskim i crnogorskim društvima povjesničara umjetnosti došlo mimo moga zahtjeva za prethodnom kvalifikacijom ratnih zločina i postavljanjem pitanja odgovornosti za pljačku vukovarskoga umjetničkog blaga, dok sam još na funkciji predsjednika ili član Predsjedništva, ja ću - dosljedno, kao pojedinac - podnijeti ostavku na sve funkcije u društvu. Zbog toga, što ne bih htio sudjelovati u još jednoj kapitulaciji zdravoga razuma i izdaji temeljnih humanističkih principa.

P.S. Sa zadovoljstvom smo potkraj siječnja 1994. na HTV čuli vijest da je grupa crnogorskih intelektualaca, njihov Liberalni savez i PEN, poslao prosvjed svom Ministarstvu kulture sa zahtjevom da se opljačkano kulturno blago s dubrovačkog područja neprikladno smješteno u podrumu Ministarstva vrati Hrvatskoj, budući da to smatraju "pitanjem časti naše otadžbine". Iskreno čestitajući na visokoj razini morala i građanske hrabrosti crnogorskih intelektualaca, konstatiramo da je ipak, mada se to danas pokušava negirati, riječ o dvije nacije, crnogorskoj i srpskoj, barem kad su posrijedi pitanja časti i poštenja.

Bilješke:

¹Ovaj sam tekst namjeravao objaviti u *Peristilu* znanstvenom časopisu za povijest umjetnosti koji Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske izdaje od 1954. godine. Ali od prvog broja, u kojem nije bilo nikakva uvoda, pa čak niti konvencionalne "riječi uredništva", časopis se striktno držao znanstvenih zadataka. Ističući tu suzdržanost kao izraz savjesnog odnosa prema skromnim novčanim sredstvima Društva - zbog čega bi bila rasipnost potrošiti i jednu skupo plaćenu stranicu časopisa na bilo što drugo osim na primarne zadatke povijesti umjetnosti u Hrvatskoj i trajne vrijednosti hrvatske umjetničke baštine - ponudio sam ga redakciji *Života umjetnosti*. Ne samo stoga što naslov ima simboličku konotaciju sa sadržajem mogeg priloga, nego i stoga što je ovaj časopis, posvećen primarno pitanjima živuće umjetnosti i umjetnosti u suvremenom životu, u svojoj gotovo tri desetljeća staroj tradiciji uporno održavao visoku razinu znanstvene metode u pristupu i kritičke objektivnosti u interpretaciji pojava.

²Ili je riječ o početku trećeg svjetskog rata? O tome više u posljednjoj bilješci.

³Apel Predsjedništva Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske, *Vjesnik* 29.VII.1991.

⁴Završni dio: "U cjelosti bezrazložna i ničim izazvana destrukcija spomenika kulture...dokazom je da akterima agresije na Hrvatsku nije stalo ni do kakvog političkog cilja, nego da, svjesni nužnosti svog odlaska s povijesne scene, žele ostaviti posljednji, što dublji i krvaviji trag.

Kako nam možete pomoći? Na tri načina. Prvo, moralnom podrškom, time što ćete u krugu intelektualaca i općenito u svojoj sredini ispravno interpretirati našu borbu za slobodu i pluralističku demokraciju. Drugo, praktički, političkom aktivnošću, s time da ćete nastojati djelovati na političke faktore i državne institucije da prestanu forsirati neodrživu, sada još samo municijom i tenkovima održavanu jugoslavensku

zajednicu, inzistirati na povlačenju federalne armije - koja ne samo da ne uspijeva održati mir i zaštititi ljudske živote, nego aktivno podupire terorizam i sama sudjeluje u destruktivnim akcijama - s teritorija Republike Hrvatske i podržati ostvarenje njene državne nezavisnosti. Treće, organizacijom materijalne pomoći za obnovu uništenih spomenika i zaštitu ugroženih ambijenata." - Dok mi nedvosmisleno definiramo terorizam, u medijima se sredinom 1993. javlja sintagma "pobunjeni Srbi", koja sasvim krivo prikazuje suštinu zbivanja.

⁵Dne 22.IX.1991. u popodnevnoj emisiji zagrebačkog studija u 16:45. Vijest je objavljena u *Vjesniku*, 24.IX.1991.: Ostavka Radovana Ivančevića.

⁶Citati su prema tonskom zapisu.

⁷*Peristil* 31-32, XXXII, Zagreb 1988/89, 405 str.

Završne riječi mogu uvodnog referata na Kongresu danas dobijaju konotaciju naivno-romantičarskog idealizma: "Jedna od funkcija Saveza društva povjesničara umjetnosti Jugoslavije bit će svakako da pokuša ostvariti model odnosa koji bi među različitim kulturnim sredinama promovirali onu istu ideju miroljubive i aktivne koegzistencije različitih misaonih sustava, koja je tako trijumfalno nastupila u likovnoj umjetnosti Evrope početkom našeg stoljeća. Nije li to jedno od mogućih tumačenja mnogoslojne latinske izreke *Ars una - species mille?*" Ovu misao citiram da bi bilo jasnije moje kasnije ogorčeno reagiranje na djelovanje članica SDPUJ.

⁸Hrvatske referate s tog kongresa, iako do sada već gotovo deset godina stare, objavit ćemo, redigirane, postupno u *Peristilu*.

⁹Moj komentar o tomu u jednoj izjavi za tisak bio je naslovljen od redakcije "I Slovenci šute..." (*Vjesnik* 26.IX.1991.).

¹⁰"Protestna izjava ob agresiji na Hrvaško", koju su potpisali N. Leben, M. Dražumerić, dr. S. Bernik i M. Gabršček-Prosenec u ime društava slovenskih konzervatora, etnologa, povjesničara umjetnosti i likovnih kritičara, već u svom naslovu je jasna i nedvosmislena. U tekstu izjavljuju da "zgroženi in nemoćni opazujemo brezumno divjanje jugoslovske armade, ki s srbskimi terorističnimi skupinami barbarški ruši kulturne spomenike po vsej Hrvaški...JA namerno usmerja orožje proti označenim kulturnim spomenikom...ogorčeni povzdiguemo svoj glas proti nasilju, ki je brez primere v novejši zgodovini...". Njihov protest (potpisan 18.IX., a objavljen u *Večeri* 26.IX.1991.) bio je pravi melem za nas u tim danima, po svojoj neuvijenoj ogorčenosti, kojom se odlikovao i tekst Drage Medveda objavljen dan kasnije u *Delu*: "Ponoreli generali streljajo na hrvaške kulturne spomenike". Na to sam odmah reagirao (Hvala slovenskim kolegama, *Vjesnik* 30.IX.1991.).

¹¹Njihov prosvjed pod naslovom "Ne pucajte u spomenike" (Otvoreno pismo Društva istoričara umjetnosti BiH) objavilo je beogradsko *Vreme*, br. 50, 7.X.1991., str. 62. Ovu gestu solidarnosti također sam odmah istakao, ali ne pamtim više gdje. Svakako, bilo je simptomatično - kao potvrda pripadnosti Hrvatske Zapadu? - da su na destrukciju hrvatske kulturne baštine i umjetničkih spomenika "bez komentara" ostale sve tri istočne republike bivše SFRJ.

¹²Ako im samima zbog nedostatka mašte ili inicijative nije tako nešto palo na pamet, kad su u "njihovoj kući", u časopisu *Vreme* objavili svoj prosvjed kolege iz BiH, to ih je barem moglo podsjetiti i potaknuti da se i oni pokrenu.

¹³Tekst sam dobio faksom na engleskom "An open letter from English art historians, architectural historians, artists and archeologists protesting against the destruction of cultural monuments in Yugoslavia" i, mora se priznati, bio je priložen paralelno ekavski i ijekavski (pomalo nespretan) prijevod: "Kao istoričari arhitekture i drugih umjetnosti, mi smo duboko potrešeni vijestima koje su doprle do nas. U toku sadašnjih vaših međusobnih sukoba i nesporazuma, razoreni su vijekovima čuvani kulturni spomenici, kao i bezbrojne kulturne dragocjenosti od neprocjenjive vrijednosti. Mi duboko molimo sve odgovorne ljude da spašavaju ono što se još može spasiti, da ih nebi iduće generacije cijelog svijeta osudjivale za ogromnu štetu koje se sada čini svjetskom kulturnom nasljedstvu."

¹⁴R. Ivančević, Nema rata u Jugoslaviji!, *Danas* 5.XI.1991.

Nije mi bilo lako napisati taj odgovor, jer su među potpisanim stvarno bili dobronamjerni ljudi, humanisti, pa i tako značajni znanstvenici i autori kao što je Sir Ernst Gombrich, svakako jedan od desetak vodećih teoretičara i povjesničara umjetnosti današnjice, direktor još glasovitijeg Warburg Instituta. Budući da ga iskreno poštujem, radije bih mu bio uljudno zahvalio i iskoristio zgodu da stupim s njim u kontakt. Međutim, smatrao sam da nam je dužnost u tom trenutku bila da brinemo o drugim stvarima ("*oblite privatorum publica curate*").

Čini se da je moj tekst pogodio srž problema tumačenja povijesne sudbine Hrvatske strancima i svijetu, jer ga je samoinicijativno (i, naravno, bez ikakva honorara) bilo prevelo nekoliko naših prevodilaca u zemlji i inozemstvu, na njemački, engleski, francuski i talijanski, te su ga umnažali i slali na brojne adrese - čak i po Australiji. Bio je objavljen u cjelini ili u izvatcima, u novinama i časopisima više puta, o čemu sam bio povremeno obavještavan. Talijanska verzija objavljena je zaslugom kolegice Malinar u reprezentativnom zborniku "Lettere a nessuno", Milano 1992.

¹⁵Da ilustriram kakvim sam ritmom i učestalošću reagirao u tim burnim danima, kao i mnogi moji kolege, navest ću samo slijed napisa u drugom semestru 1991. godine, a tomu treba dodati barem deset puta toliko pisama i dopisa poznatim ličnostima i institucijama, kao i telefonskih apela u gotovo sve europske zemlje, Ameriku, Kanadu, pa čak i Australiju:

- Apel Predsjedništva, *Vjesnik*, 29.VII.1991.

- Ostavka Radovana Ivančevića, *Vjesnik*, 24.IX.1991.

- I Slovenci šute, *Vjesnik*, 26.IX.1991.

- Ruše jer se boje, *Vjesnik*, *Panorama* 27.IX.1991.

- R. Ivančević: Hvala slovenskim kolegama, *Vjesnik*, 30.IX.1991.

- Dubrovnik - Libertas, riječ na prosvjedu intelektualaca u HNK, 6.X.1991. (objavljeno kasnije u tri hrvatska i jednom francuskom časopisu)

- Hrvatski bog (M)ars, *Danas*, 22.X.1991.

- Povijest se ne može zatrti (razgovor s V. Kusin), *Vjesnik*, 26.X.1991.

- Šibenska katedrala Anno Domini 1991. (predgovor izložbi u atriju Muzeja Mimara, 3.-24.XI.1991.)

- Nema rata u Jugoslaviji, *Danas*, 5.XI.1991.

- Dubrovnik - Libertas, *Republika XLVII* (9-10), Zagreb, 1991.

- Dubrovnik - Libertas, *Lettre internationale*, 3/1991.

¹⁶Materijalnu pomoć za moj boravak u Berlinu dodijelio je Getty Grant Program iz Kalifornije USA, zalaganjem gospođe dr Deborah Marow, kojoj ovdje izražavam zahvalnost u svoje ime i u ime DPUH.

¹⁷Postoji jedan dokument koji je potresan po svojoj besramnosti i cinizmu. Spomenuta neslužbena predstavnica Srbije donijela je na XIX. kongres CIHA i

dijelila letak potpisan od stotinjak srpskih povjesničara umjetnosti koji su - u trenutku kada je već bilo pola milijuna (!) beskućnika i emigranata u Hrvatskoj, tisuće mrtvih i deseci tisuća ranjenih i doživotnih invalida, kada se broj razorenih kuća i domova penjao na desetke tisuća, a službeni bilteni o razorenim spomenicima kulture brojali desetke stranica - bez ijedne riječi o svojoj nepojmljivoj strahoti u njihovom najbližem susjedstvu (a koja se uz to provodila u ime i za račun *njihove zemlje*), imali (odnosno nemali) obraza da se žale što su im onemogućena "putovanja u inostranstvo" na izložbe i studije, "nabavka stručne literature" i sl.

¹⁸Na sjednici je netko spomenuo da nisu razoreni samo hrvatski spomenici, nego da je vidio i bogato ilustriranu knjigu o destrukciji srpskih sakralnih spomenika u Hrvatskoj. Na to sam odgovorio da mi trajno izvještavamo o razorenim spomenicima kulture u Hrvatskoj, a ne samo o spomenicima hrvatske kulture, pa su i svi ti spomenici srpske kulture uvršteni u izvještaje hrvatske službe za zaštitu spomenika. Međutim, koliko god su ih hrvatski zavodi za zaštitu spomenika održavali i obnovljali u proteklih pola stoljeća (čak obično kao prioritete prije hrvatskih, jer se uvijek s "odgovornih mjesta" tumačilo da je to potrebno iz političkih razloga, zbog "osjetljivosti" srpske manjine!), sada ih je uništila jugoslavenska artiljerija po komandi srpskih oficira i generala! Kasnije sam vidio tu publikaciju koja je raskošnije opremljena fotografijama i kolor reprodukcijama od ijedne koja je o hrvatskim razorenim spomenicima objavljena u Hrvatskoj.

¹⁹Nekoliko vrijednih, ozbiljnih i objektivnih priloga na tu temu objavljeno je, između ostalih, u splitskom časopisu *Mogućnosti* br. 5-6-7, 1992. Ističem "Primjere iz arheologije" Nives Majnarić-Pandžić i primjere znanstvenih radova posvećenih povijesti umjetnosti Dalmacije "O ustrajnostima potiranja i razbaštinjanja" Igora Fiskovića.

²⁰U "Promemoriji o rekviriranju pokretnih kulturnih dobara iz fondova Gradskog muzeja u Vukovaru" zagrebačkog Muzejsko-dokumentacionog centra - za što zahvaljujem u čitavom tom razdoblju izuzetno agilnoj i efikasnoj direktorici Branki Šulc - piše: "Prema informaciji Tanjuga (na beogradskoj TV) od 29.XI.1991. u Vukovaru je pod nadzorom Radomira Šaranovića, ministra kulture Republike Srbije i Miomira Petrovića, direktora Narodne biblioteke Srbije, te uz suradnju konzervatora iz Narodnog muzeja Beograda, stručnjaka iz beogradskih i novosadskih muzeja otpočeto s evakuacijom inventara Gradskog muzeja i Galerije umjetnina Zbirka Bauer te Gradske knjižnice prema Beogradu." O tome su naše kolegice iz MDC obavijestile i protestirale kod UNESCOa, generalnog direktora F. Mayora, ICOMa, članova promatračke misije EZ, a svu su dokumentaciju poslale i časopisu TRACE, Plymouth, koji dvanaest puta godišnje objavljuje krađe i preprodaju umjetnina. Mi, kao povjesničari umjetnosti Hrvatske, moramo uz spomenuta, znati imena onih neimenovanih "konzervatora iz Narodnog muzeja Beograda" i "stručnjaka iz beogradskih i novosadskih muzeja", kao i što je s njima i protiv njih poduzelo *njihovo* Društvo, da nas, uz zločin i poniženje koje smo već otpili, ne bi još zadesila i sramota da se, zbog neinformiranosti, negdje u svijetu s njima kolegijalno susretnemo ili, nedajbože, rukujemo.

²¹O tome je potresno svjedočila doktorica Vesna Bosanac.

²²Za javnu kritičku osudu ovog zlodjela i njegovu internacionalizaciju zalagao sam se i na Izvanrednoj skupštini Društva povjesničara umjetnosti posvećenoj ratnoj destrukciji kulturne baštine i problemima sustavne obnove spomenika i ambijenata u Hrvatskoj, koju je, na moj prijedlog, a uz suradnju niza znanstvenih i stručnih organizacija sazvalo Predsjedništvo DPUH i koja se održala 25.IV.1992. u Zagrebu.

Nažalost, osnivanje stručnog Savjeta za obnovu spomeničke baštine u Hrvatskoj - kao nevladine institucije - za što sam se tada zalagao, nismo uspjeli realizirati.

²³Ništa ne može utjecati na moju odluku, pa ni to da li će se pokušaj ponovne uspostave odnosa sa srpskim ili crnogorskim društvima povjesničara umjetnosti zbiti za par mjeseci, za nekoliko godina ili tek poslije trećeg svjetskog rata, ma koliko on trajao i ma tko izišao kao pobjednik.

Kad su me prije nekoliko godina pozvali da nešto napišem o suvremenoj arhitekturi, ja sam, tražeći smisao u metodi oblikovanja postmoderne, a na temelju promišljanja povijesti, odgovorio već u naslovu: "Arhitektura između Drugog i Trećeg svjetskog rata". Tada je taj provokativni napis izazvao buru i manji skandal, na njega su, između ostalih, reagirali i mladi kolege arhitekti, moji kasniji prijatelji Rogina i Penezić. Vjerujem da nitko tada (pa ni ja!) ne bih potpisao da će, kao što smo svjedoci, rat započeti već za četiri godine. Naravno, to još nije svjetski rat, ali niti jedan rat nije započeo kao svjetski. Naprotiv, obično počinju bezazleno, redovito manje krvavo od ovog "našeg": kao Atentat u Sarajevu na jedan bračni par 1918. godine, na primjer, ili čak kao "dobrovoljno" Prikličenje (Anschluss) Austrije trećem njemačkom Reichu.

Nažalost, pokazalo se da sam s tezom o trećem svjetskom ratu, kao historičar položio ispit zrelosti kod naše opake Učiteljice života, jer je rat stvarno počeo i to mnogo prije no što sam pretpostavljao na temelju svoje teorijsko-historijske dijagnoze. Veoma brzo razvio se od srpsko-crnogorsko-hrvatskog u srpsko-crnogorsko-hrvatsko-muslimansko-bosansko-hercegovački rat. Nije, doduše, još svjetski, ali su četiri države (i nekoliko manjih što republika što autonomnih pokrajina) već u njemu.

Što se tiče pridjeva "svjetski", smatram da ga i "naš" rat zaslužuje - u određenom smislu - jer je već sada u njega doslovno umiješan čitav svijet, odnosno Ujedinjeni Narodi svijeta. U našem ratu sudjeluju i vojnici iz niza zemalja Europe i svijeta, a još više bi ih se (što našim promašajima, što tuđim nastojanjem) trebalo ili htjelo umiješati.

Ukratko: da se *naš* rat neće razviti u *svjetski* rat (i po konvencionalnoj terminologiji) to, nažalost, još uvijek nitko odgovoran ne može reći sa sigurnošću.

A što se tiče vjerodostojnosti, teorijski, nakon analize nezamislivih i nepojmljivih početničkih grešaka koje su političari i diplomati Hrvatske i svijeta počinili uoči i u toku ovoga rata - s katastrofalnim posljedicama za ljude i prirodu, za materijalna i kulturna dobra na ovom tlu - objektivno i sa znanstvenom akribijom možemo jedino zaključiti da je vjerojatnost da nas i čitav svijet još uvuku u i pravi svjetski rat danas neusporedivo veća, nego što bi to itko smatrao mogućim prije 1990. godine...

Summary

Radovan Ivančević: "Society of Art Historians of Croatia
From the Association of Art Historians of Yugoslavia to CIHA"

I have always advocated a thesis that it is hardly probable for someone who is not deeply involved in his own time, who does not understand (even) the contemporary, to be capable to understand and explain the history: he lacks the elementary comparative parameters necessary to establish the relation between the "dead letter" of the archive sources and the life dynamics course that formed them, or, in our specific field, between the work of art and live effective forces that participated in its formation. One of

the hard touchstones for Croatian art historians was the war 1991-1993. Fate willed it that the first European war after 1945 should take place just here in Croatia.

SAHC And The 1991 War

Did we, as art historians understand the contemporary reality of the 1991-1993 war against Croatia? Did we comprehend the causes and the consequences, distinguish the forces that turn the events, from those that realize them? How and when did we react? Was our relation to history "taking place" scientifically grounded, and our functioning humanistically motivated and morally justified?

Convinced that these questions will be continually put forward and that our colleagues art historians will give a more thorough answer in the next millennium, I - as the chairman of the Society of art historians of Croatia - feel that it is my duty to report on some actions, and comment on some reactions. Out of an immense number of published texts and letters, as well as the lectures I gave in our country, Europe, U.S.A. and Canada, I feel it necessary to make public and comment on at least three papers I wrote on behalf of the Society: *The Appeal for opposing the destruction of monuments* (29th July 1991), the resignation from the office of presiding the Association of Art Historians of Yugoslavia (22nd September 1991) and the letter addressed to other republic's Societies (26th September 1991).

The war began in July and the first appeal of the Society of Art Historians of Croatia was published in August, already.

In this first text we appealed to the world public for help in the reconstruction of the Croatian cultural heritage.

Collapse of the Association of Art Historians of Yugoslavia

After I heard that the Serbian artillery had damaged the dome of the Šibenik cathedral (18th September 1991), following the shelling of Croatian seaside towns and cities, from Zadar to Dubrovnik, for days, I requested right away to appear on television and protested by way of a resignation from the chairmans office in the Association of Art Historians of Yugoslavia. Afterwards, the resignation was published in the daily papers. In my TV appearance, beside the short definition of the European value and the world uniqueness of the Šibenik cathedral, I announced my irrevocable resignation from the chairmans office in the Association of Art Historians of Yugoslavia. I emphasized the fact that not one of the art historians from SFRJ, nor any of the five republic Societies, have reacted to the devastation of the Croatian cultural heritage.

I explained it as just another proof that we do not have anything in common and that we do not share the common destiny, not even in the most difficult moments of this state's community (where everything was so evidently "rotten") and that we had better part...

We hoped to get some information that our colleagues have raised their voices against the terrorist actions of the YU-army and the Serbian army in Croatia - if they did not already react for the universal humanistic reasons. It would have been logical for them to do so - at least for the professional, cultural reasons, to publish an energetic and unambiguous protest against the destruction of the cultural monuments and of entire historic ambiances in Croatia. The amazing passivity in relation to the destruction of the Croatian cultural heritage - even of the heritage of the

Serbs in Croatia, devastated by the same YU-army grenades - was a tacit support of the aggression when it was "in the interest" of their own people (or when one's own skin was not at stake).

It was even more distressing, because there were groups of people and individuals in Belgrade, not of our profession, who protested against the devastation of the cultural monuments. But their pathetic protest against the destruction of Dubrovnik, was even more shameful, since it was actually in support of Milošević's politics for the Greater Serbia: they were whining after the "Serbian" Dubrovnik (although always with a label "Yugoslav"). Total absence of reaction on part of the art historians from Belgrade and Serbia - following the barbaric shelling of the Šibenik cathedral dome - can only be explained as the tacit support of the terror and destruction, since (I hope so, at least) the Serbs do not have any territorial aspirations to Šibenik as they do to Dubrovnik. And this occasion, full of symbolic meaning, was the immediate cause for my resignation, and also for the protest by our colleagues from Slovenia.

However, instead of the Serbs, the eminent English art historians, archeologists, architects and artists have protested against the destruction of the cultural heritage. But due to the manner of expressing, making no difference between the criminal and the victim, I considered it a question of honour to refuse it. I answered impudently and cynically: "There is no war in Yugoslavia: If you are concerned about Yugoslavia you may rest peacefully with five sixths of your conscience: out of six Yugoslav republics, the war is going on in Croatia only, and only the Croatian cultural heritage is being devastated!"

Six months later, I met with the replay of the same story at the Berlin World Congress of Art Historians with irony and mockery.

XIX congress CIHA - Berlin 1992

I was invited to the Committee session. Our Society was offered to apply for official membership in CIHA and we were asked to suggest our representative (and his deputy) in the Committee. Following on my request I was given an opportunity to interpret the size and the meaning of the destruction of the cultural monuments heritage in Croatia and the main problems of reconstruction, during that session. After that, the formerly prepared declaration text was read for approval. In it CIHA will protest against the cultural monuments destruction "in Yugoslavia"(!). Humbly - for I was only a guest with no right to vote - but with a bit of irony, I asked for a "slight change" for the purposes of objectivity and explicitness, namely that it be a protest against the cultural devastation in "Croatia and Bosnia and Herzegovina" and not "in Yugoslavia". I respected, if not justified, the cautiousness of the committee members not to make any "political" qualifications, but I strongly denounced the method of "the Yugoslav uniformity" concerning the destruction. Even then contrary to the catastrophic destruction in Croatia, not a single roof tile fell down in Serbia. I suggested that, if the names of Croatia and Bosnia and Herzegovina were to be avoided in the actual state-formal sense, they should be treated as "geographic notions", so that the area of destruction would be more closely located inside SFRJ. I suggested the honourable assembly to imagine that the Croatian monuments destruction was caused by some "natural catastrophe", like the river Arno flood in Florence.

Nobody in his right mind ever wrote or said that it happened "somewhere in Italy", but either Florence or the Toscana region were always named, and that way the catastrophe was clearly located. I insisted that the destruction "in former Yugoslavia" should adequately (without any possible political connotations) instead of this indistinctness, be at least a little more "clearly terrestrially defined: "in the area of Croatia and Bosnia and Herzegovina".

Many approached me after the session and expressed their personal solidarity with Croatia, promising help and support of their societies...

An Individual and The Society

Beside the Society Chronicles - that is SAHC and AAHY - it is necessary to say few words about the role and the problem of the individual. I will try to explain it by way of a dialogue. A Serbian art historian from Belgrade, who attended the Berlin Congress CIHA 1992, assured me, after I said that I could not understand their silence, that "nothing could have been done" to prevent the destruction of monuments and the Croatian cultural heritage, because of the political situation in Serbia. I answered that, first and foremost, situations of that kind were no longer new; the

West Europeans, as well as the Southern Slavs, know about them and know them by heart, particularly historians do so, since this, despite all apparent variations, takes place monotonously every few years: 1928 - 1933 - 1941 - 1945 - 1947 - 1968 - 1971 - 1991, etc.

Exactly on account of so many precedents it is perfectly clear what is to be done and what should an intellectual do in his own milieu (hic Rhodos). There are historical moments when every honourable intellectual must become engaged, however uncomfortable that might be. Those who do not encounter all this are the lucky ones, although almost every generation is put to a test by history. Even several times, as a rule.

The world renowned and recognized Serbian architect Bogdan Bogdanović, proved by his own example that even when subjected to the worst forms of terror one always can, even in the heart of Milošević's euphoric, shovinst, Belgrade, one (!) could soberly and ethically react.

The years 1991 - 1993 were for SAHC the decisive ones, beginning with the secession from the Association of Societies of Yugoslavia up to the direct membership in the world organisation of the art historians, as the subtitle says: from AAHY to CIHA.